

Tak więc, jeśli nawet wiarygodność prognoz instytutów badania opinii publicznej co do szans czwartej partii pozostawia wiele do życzenia, koncepcja powołania tej partii nie wydaje się być zupełnie zawieszona w próżni i w dalszym ciągu pozostaje wygodnym instrumentem manipulacji politycznej.

Jarosław Gowin

ZAGADNIENIE IDENTYFIKACJI MŁODZIEŻY ZACHODNIONIEMIECKIEJ Z PAŃSTWEM W ŚWIETLE BADAŃ EMPIRYCZNYCH W LATACH 1969 - 1975

W historii Republiki Federalnej, jak stwierdzają socjologowie zachodnioniemieccy zajmujący się problemem młodzieży, można w poszczególnych okresach odnotować zjawisko dominacji odmiennych typów mentalności. Wiąże się to zarówno z przemianami społeczno-politycznymi, jak i generacyjnymi. Przez termin „generacja” — zgodnie z tendencjami istniejącymi w RFN — będziemy rozumieli młode pokolenie oddzielone długim dystansem chronologicznym (około 20 lat) od rodziców i wychowawców. Przy takim założeniu można powiedzieć, że młodzież zachodnioniemiecka w latach siedemdziesiątych jest nową generacją w stosunku do pokolenia okresu hitlerowskiego i bezpośrednio powojennego (okres tzw. *Zusammenbruchu*). Pojęcie „generacja” odnieść można również do krótkiego dystansu generacyjnego (5 - 10 lat) — starsze rodzeństwo, przywódcy młodzieżowi, koledzy z zakładu pracy itp. W tym przypadku można powiedzieć, że współczesna generacja młodzieży zachodnioniemieckiej jest trzecim z kolei pokoleniem wychowanym po II wojnie światowej¹. W niniejszym opracowaniu będziemy posługiwać się właśnie przede wszystkim tym rozumieniem.

Jak już wspomniano, różne generacje prezentują odmienną postawę wobec Republiki Federalnej i odmienną mentalność społeczno-polityczną. Mniej więcej dziesięciolecie po II wojnie światowej odpowiada — według H. Schelsky'ego — „generacja sceptyczna” urodzona w latach 1931 - 1940². Generacja ta, zdaniem tego socjologa zachodnioniemieckiego, nie interesowała się problemami społecznymi. Pozostając daleko od myśli częściowej choćby przebudowy społeczeństwa, była „zorientowana na przetrwanie”³. Teza o politycznym indyferentyzmie młodzieży zachodnioniemieckiej „stała się po prostu truizmem, podobnie jak i narzucone opinii publicznej przez Schelsky'ego wyjaśnienie tego zjawiska faktem rozczarowania, jakiego młodzież zachodnioniemiecka doznała z żalonym załamaniem się tradycyjnej polityki niemieckiej”⁴.

Latom 1955 - 1965 odpowiadała, zdaniem socjologów zachodnioniemieckich, „generacja obiektywna” urodzona w latach 1940 - 1949⁵. Podobnie jak poprzednia, i ta

¹ Por. *Bravo. Meinungsmacher Junger Markt. Untersuchung durchgeführt von Contest-Institut*. Frankfurt a.M 1971; *Infratest* 1971; *EMNID* 1973; *EMNID* 1975.

² H. Schelsky, *Die skeptische Generation*. Düsseldorf-Köln 1956.

³ *Ididem*.

⁴ W. Markiewicz, *Spółczesność i socjologia w Niemieckiej Republice Federalnej*. Poznań 1966, s. 265.

⁵ Por. V. Blücher, *Die Generation der Unbefangenen*. Köln 1966.

generacja — w przekonaniu socjologów i w odczuciu społeczeństwa zachodniemieckiego — cechowała się indyferentyzmem politycznym. W przeciwieństwie jednak do pokolenia urodzonego w latach 1931 - 1940 została wychowana już w klimacie społeczeństwa konsumpcyjnego, utożsamiała ona stosunki społeczno-polityczne panujące w RFN ze swoim prywatnym interesem, przy czym była jednoznacznie, w przekonaniu badaczy zachodniemieckich, apolityczna i aideoologiczna. Następne lata, jak wiadomo, charakteryzują się aktywizacją społeczno-polityczną młodzieży (tzw. rebelia studencka). Bunt młodzieży przeciwko uznawanym i powszechnie akceptowanym wartościom, łączący się z dążeniem do zmiany (często radykalnej) stosunków społeczno-politycznych panujących w Republice Federalnej, był jednak krótkotrwały, częściej pozorny niż rzeczywisty i obejmował, jak podkreślają badacze w RFN, stosunkowo nieznaczną część młodzieży, przede wszystkim środowiska studenckie.

W latach siedemdziesiątych coraz częściej poczęto pisać o młodzieży tego okresu jako o „generacji nostalgicznej”⁶. Termin ten bywa różnie interpretowany. Dla nas ważna jest ta interpretacja, która mówi, że mentalność młodzieży zachodniemieckiej lat siedemdziesiątych stanowi niejako przeciwieństwo „mentalności buntowniczej” z drugiej połowy lat sześćdziesiątych, że młodzież w RFN zmierza w kierunku znalezienia własnej tożsamości narodowo-państwowej. Interesuje nas zatem problem postaw politycznych młodzieży zachodniemieckiej pierwszej połowy lat siedemdziesiątych, jej stosunek do państwa, panującego systemu i do aktualnych kwestii społeczno-politycznych.

Kiedy mowa o tych zagadnieniach, należy wspomnieć o pewnych ogólnych czynnikach wpływających na przemiany świadomości społeczno-politycznej społeczeństwa zachodniemieckiego. Z jednej strony na owe zmiany wpływają ogólne tendencje w polityce światowej, z drugiej — rosnące poczucie siły gospodarczej i politycznej Republiki Federalnej. Do tych czynników należy również zaliczyć pogłębiające się od lat pięćdziesiątych poczucie zadowolenia i rosnącą identyfikację społeczeństwa ze stosunkami społeczno-politycznymi panującymi w RFN, a także rodziny i rozwój tzw. świadomości konsumpcyjnej. Te czynniki m. in. powodują, że przeciętny obywatel RFN dostrzega wyższość swojej i swego państwa sytuacji, przede wszystkim ekonomicznej, na tle innych krajów. Jak wiadomo bowiem, recesja gospodarcza w mniejszym stopniu dotknęła Republikę Federalną, z czego obywatele tego państwa dobrze zdają sobie sprawę. Powyżej wspomniane czynniki wpływające na mentalność społeczeństwa zachodniemieckiego oddziałują również na tamtejszą młodzież, a więc na pokolenie, które w przyszłości będzie decydowało o dalszym rozwoju RFN.

Oprócz czynników natury społeczno-politycznej (szerzej — świadomościowej) o miejscu i roli młodego pokolenia w społeczeństwie decyduje także sytuacja demograficzna. Jak wiadomo, społeczeństwo zachodniemieckie charakteryzuje się stosunkowo niskim odsetkiem ludzi młodych w wieku 20 - 30 lat. Rośnie natomiast w RFN odsetek ludzi starych mało podatnych na zmiany (niska skłonność do radykalizmu). Czynniki te sprawia, że pewne radykalne dążenia młodzieży są tam stosunkowo łatwiej „wyhamowywane” niż w innych krajach. Słabość polityczna młodej generacji wynika również ze znacznego rozbitcia politycznego ruchu młodzieżowego w RFN⁷. Przypomnijmy też, że wspomniane poprzednio generacje — „sceptyczna” i „obiektywna” — to dzisiaj ludzie w średnim wieku. Do tych ge-

⁶ Np. F. Pöggeler, *Eine Trendwende in der Jugend*. „Politische Meinung” nr 9 - 10/1974.

⁷ Por. na ten temat: *Dokąd zdąży młoda generacja NRF?* Pod red. S. Wysockiego. Katowice 1975; W. Schefold, *Die Rolle der Jugendverbände in der Gesellschaft*. München 1972.

neracji odnosi się w pełni stwierdzenie H. Kestena: „Większość Niemców jest stanowczo zbyt konformistyczna, aby myśleć”⁸. Stąd też obywatele Republiki Federalnej skłonni są do przyjmowania za własne poglądów i opinii tworzonych przez ośrodki rządzące. Powyżej wspomniane czynniki określają w znacznym stopniu miejsce i rolę młodzieży w państwie zachodnioniemieckim. Jak dalej pokażemy, młodzież zachodnioniemiecka w omawianym tutaj okresie z reguły przyjmuje powszechnie panujące stereotypy, sposoby myślenia i oceny społeczno-polityczne. Ogólnie zatem można powiedzieć, że zarówno czynniki natury politycznej, ideologicznej, społecznej, jak gospodarczej i demograficznej wpływają na konserwatyzm i imobilność społeczeństwa zachodnioniemieckiego oraz tamtejszej młodzieży. Jak zatem na tym tle przedstawia się identyfikacja młodzieży zachodnioniemieckiej z jej państwem i ustrojem w nim panującym? Brak głębszych, a przynajmniej przejawiających się w radykalnej formie, konfliktów społecznych w Republice Federalnej skłania socjologów zachodnioniemieckich do wysuwania tezy (przy poszukiwaniu przyczyn braku napięć społecznych czy braku ostrego konfliktu między pokoleniami), że wiąże się to w znacznym stopniu z faktem, iż w obecnym okresie konfrontacja między pokoleniami przebiega w mniej ostrej formie niż na początku bieżącego stulecia⁹. Zdaniem M. Riedela np., brak ostrej konfrontacji między pokoleniami prowadzi do zarzucenia radykalizmu przez wstępujące generacje. Jeśli w przeszłości w jednym okresie historycznym żyły jedynie dwa lub trzy pokolenia, to obecnie — wraz z wydłużaniem się okresu trwania pokolenia — egzystuje większa ilość generacji jednocześnie.

Z drugiej strony zmiany w mentalności społecznej, wynikające m. in. z rozluźnienia zależności dzieci od rodziców (w RFN jest to uwarunkowane przeciętnie bardzo niskim wiekiem, w którym młodzież podejmuje pracę zawodową), sprawiają, że „rozmazuje” się konflikt starzy—młodzi. Zdaniem socjologów zachodnioniemieckich, sytuacja konfliktowa między pokoleniami narasta wraz z przedłużaniem się zależności ekonomicznej dzieci od rodziców. Stąd też tym m. in. czynnikiem można tłumaczyć fakt, że przede wszystkim młodzież studiująca dąży do zmian, jest mniej „odideologizowana” i bardziej aktywna politycznie niż pozostałe grupy młodzieży. Część badaczy zachodnioniemieckich sądzi, że stosunkowo wczesne samodzielnianie się młodzieży w RFN (obok innych czynników, np. struktura szkolnictwa, mentalność konsumpcyjna) wpływa na jej konformizm.

Socjologowie zachodnioniemieccy usiłują wytłumaczyć brak dążenia młodzieży zachodnioniemieckiej do zmian społeczno-politycznych jednak przede wszystkim przy pomocy tezy, że w demokratycznym społeczeństwie industrialnym następuje stopieniu ostrza konfliktów społecznych poprzez ugruntowywanie przekonania, że wszelkie zadrażnienia i napięcia mogą być rozwiązywane na drodze demokratycznych kompromisów. Dowodzień tego ma np. rzekomy spadek czy zanik dążeń do radykalnych zmian społeczno-politycznych wśród mas robotników i chłopów¹⁰. Ów zanik radykalizmu wiążą badacze w RFN z przyjmowaniem przez te grupy społeczne mentalności warstwy średniej.

Na brak samodzielnego myślenia młodzieży zachodnioniemieckiej, a przynajmniej jej większości, wpływ wywiera również niedostatek wiedzy ogólnej będący zarówno skutkiem, jak i źródłem rozwoju świadomości czy mentalności konsumpcyj-

⁸ H. Kesten, *Denken deutsche Dichter? Dichten deutsche Denken? W: Sind wir noch das Volk der Dichter und Denker? 14 Antworten.* Reinbeck bei Hamburg 1964, s. 79 — za: W. Markiewicz, *op. cit.*, s. 267.

⁹ M. Riedel, *Wandel des Generationsproblems in der modernen Gesellschaft.* Düsseldorf 1969, s. 49.

¹⁰ M. Koch, *Die Deutschen und ihr Staat.* Hamburg 1972.

nej w tzw. demokratycznych społeczeństwach industrialnych¹¹. Powoduje to łatwe przyjmowanie stereotypów i skłonności do konformistycznego myślenia.

Wyniki badań empirycznych, przeprowadzonych w Republice Federalnej, potwierdzają, że poglądy młodzieży zachodnioniemieckiej, jej stosunek do państwa, wydarzeń politycznych, identyfikacja z panującym systemem społeczno-politycznym, zadowolenie z istniejącego stanu nie różni się istotnie od postaw respondentów ze starszych kategorii wiekowych. Wprost przeciwnie — w pewnych przypadkach można zaobserwować u młodzieży nawrót do tradycyjnego sposobu myślenia. Przykładowo rozpatrzmy, z czym kojarzy się młodzieży zachodnioniemieckiej pojęcie „państwa”. Na pytanie: „O czym myśli Pan(i), kiedy mowa o państwie”? — padły następujące odpowiedzi¹²:

Procentowa częstotliwość odpowiedzi n=1080

	Ogółem	18 - 24 lat	24 - 34 lat
Rząd	44	53	43
Obszar państwa	19	18	17
Prawo	12	11	10
Obywatele państwa	7	8	7
Administracja	6	1	6
Instytucje polityczne	4	5	8
Abstrakcyjna idea	2	1	4
Nie wiem; brak odpowiedzi	6	3	4

Z powyższego zestawienia wynika, że nie ma istotnych różnic w kojarzeniu pojęcia „państwa” między ogółem obywateli zachodnioniemieckich a młodzieżą. Pewne niuanse jednak istnieją. Ważne jest, że choć 44% ogółu respondentów identyfikuje państwo z rządem, odsetek ten u młodzieży w wieku 18-24 lat wzrasta do 53 (co prawda u tzw. młodzieży starszej odsetek ten maleje, lecz jest to wynik jej osobistych doświadczeń z okresu rebelii studenckiej z końca lat sześćdziesiątych). Można zatem powiedzieć, że młodzież w wyższym stopniu niż ogół społeczeństwa identyfikuje państwo z rządem. Tego rodzaju identyfikacja ma swoje korzenie historyczne. Zgodna jest z niemiecką tradycją historyczną i historiograficzną, z niemiecką ideą państwa i narodu¹³. Powyższe dane bowiem wskazują, że identyfikowanie państwa z rządem ciągle jest żywą tradycją w Republice Federalnej, co więcej — nie można zaobserwować w tym względzie tendencji malejącej u młodzieży. Silniejsze identyfikowanie państwa z rządem można w pewnym stopniu przypisać „świeżości” nauczania szkolnego oraz braku osobistych, negatywnych doświadczeń czy skojarzeń z okresem hitlerowskim. Zastanawia, że 80% młodzieży w wieku 18-24 lat kojarzy państwo z jego obywatelami, a więc z sobą. Dzieje się tak pomimo odgórnie sterowanego, a przynajmniej sformułowanego przez czynniki polityczno-ideologiczne w Republice Federalnej, kursu na „udemokratycznienie” społeczeństwa na wzór innych krajów zachodnich (we Francji np. tylko 24% obywateli kojarzy państwo z rządem)¹⁴.

¹¹ *Ibidem*, s. 19.

¹² *Infas — Repräsentativerhebung, Bundesgebiet, Juli/August 1971. Random — Auswahl.*

¹³ Por. G. G. Iggers, *Deutsche Geschichtswissenschaft. Eine Kritik der traditionellen Geschichtsauffassung von Herder bis zur Gegenwart*. München 1971.

¹⁴ M. Koch, *op. cit.*, s. 62.

„Nawrót” młodzieży zachodnioniemieckiej do tradycyjnego traktowania państwa czy jego kojarzenia z rządem wydaje się świadczyć m. in. o tym, że młodzież w RFN przyjęła tego typu identyfikację niejako „bezkrytycznie” za starszym pokoleniem, u którego z kolei nie nastąpiła pod wpływem doświadczeń historycznych rzeczywista zmiana w traktowaniu państwa i narodu. Tego rodzaju sytuację ułatwia z kolei ograniczona wiedza historyczna młodych obywateli Republiki Federalnej związana z ogólnym „odhistoryzowaniem” społeczeństwa zachodnioniemieckiego, co do pewnego stopnia było wywołane „mechanizmem obronnym”, tj. chęcią zapomnienia przede wszystkim o bliższej przeszłości. Fakt, iż państwo kojarzy się młodym Niemcom w RFN w wyższym stopniu niż ogółowi ludności z instytucją polityczną może stanowić wyraz akceptacji systemu politycznego panującego w Republice Federalnej.

M. Koch stwierdza:

„Większość obywateli Republiki Federalnej uważa swoje państwo za demokratyczne, sprawiedliwe, tolerancyjne i godne zaufania. Państwowa organizacja nie jest — ich zdaniem — ani za silna, ani za słaba, lecz prawidłowa. W większości wystawiają tej organizacji dobre świadectwo”¹⁵.

Większość Niemców w RFN uważa, że demokracja istniejąca w ich kraju nie wymaga udoskonalenia i że jest najlepszą formą prawnoustrojową. Nie ma w tym względzie większych różnic między poglądami młodzieży w wieku 16-29 lat a ogółem ludności¹⁶. Należy jednak podkreślić, że młodzież bardziej niż pozostali obywatele identyfikuje się nie tylko formalnie, lecz rzeczywiście z ustrojem społeczno-politycznym RFN. Zmiana myślenia młodzieży zachodnioniemieckiej w tym zakresie — w porównaniu z drugą połową lat sześćdziesiątych — jej mocniejsza identyfikacja z państwem, wynika — być może — jak stwierdza K. Sontheimer, z faktu, że młoda, nieobciążona historycznie generacja pragnie odnaleźć swoje miejsce w nowej świadomości państwowo-narodowej¹⁷. Świadomość ta ewoluuje, zdaniem badaczy zachodnioniemieckich, w kierunku świadomości narodo-państwowej zachodnioniemieckiej przy pewnym osłabieniu identyfikacji tego typu ze świadomością niemiecką. Zmiany w tym kierunku są stosunkowo powolne, tym niemniej należy sądzić, że proces ten może ulec przyspieszeniu w wyniku rosnącego realizmu politycznego w Republice Federalnej i rosnącego, choć ze znacznymi oporami, w społeczeństwie tego państwa przekonania o nieodwracalności zmian w Europie. Mielibyśmy tutaj do czynienia ze swoistą kontynuacją, bowiem — jak stwierdzają uczeni zachodnioniemieccy — wpływ na tego rodzaju nastawienie miała postawa generacji starszej, której celem było uzyskanie nowej politycznej samoświadomości Niemców, zatem zdystansowanie się od przeszłości. Cel ten, w ich opinii, został osiągnięty jeszcze w latach sześćdziesiątych¹⁸.

Autorzy zachodnioniemieccy akcentują postępujący w latach siedemdziesiątych (ale także poprzednio) spadek postaw nacjonalistycznych wśród młodzieży na rzecz wzrostu uczuć internacjonalistycznych. Internacjonalizm identyfikowany jest przede wszystkim jako dążenie do integracji europejskiej w sensie politycznym¹⁹. Badania opinii publicznej wykazują jednak, że odsetek młodzieży opowiadającej się za utwo-

¹⁵ *Ibidem*, s. 37; por. *Infas — Repräsentativhebung ...*, op. cit.

¹⁶ *Por. Jahrbuch der öffentlichen Meinung 1968-1973*. Allensbach u. Bonn, s. 223.

¹⁷ K. Sontheimer, *Deutschland zwischen Demokratie und Antidemokratie*. München 1971, ss. 117-118.

¹⁸ *Por. K. Sontheimer, Gründungsjahre des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland*. München 1972.

¹⁹ *Por. np. R. Jungk, Jugend und Zukunft*. Mainz 1970.

zeniem europejskiej wspólnoty politycznej jest tylko nieznacznie wyższy od nastawienia w tej kwestii całego społeczeństwa (69%), a nawet jest nieco niższy niż w średnich grupach wiekowych (16-20 lat=73; 21-34 lat=75; 35-49 lat=75% — dane z 1970 r.)²⁰ W każdym razie — jak widzimy — idea jedności europejskiej jest w społeczeństwie zachodniemieckim popularna. Problem jednak polega na tym, że należałoby określić, na ile identyfikacja z koncepcją zjednoczenia europejskiego jest rzeczywista w sensie odczuwanego subiektywnie priorytetu owego postulatu nad interesem narodowym niemieckim i państwowymi interesami Republiki Federalnej.

Wiele uwagi poświęca się w RFN problemowi identyfikacji młodzieży z ideą demokracji i przez jej pryzmat rozpatrywanemu stosunkowi do nacjonalizmu. K. Fackiner²¹ stwierdza np., że rola starszych pokoleń w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych polegała na stworzeniu „złotego środka” między starym a nowym — identyfikującym się z ideałami demokracji — nacjonalizmem niemieckim. Należałoby to rozumieć — jak sądzę — w ten sposób, że w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych udało się przekonać znaczną część opinii międzynarodowej, a także sami Niemcy w to uwierzyli, że tendencje o charakterze nacjonalistycznym w społeczeństwie zachodniemieckim nie mają nic wspólnego z tradycyjnym nacjonalizmem niemieckim, że w RFN rzeczywiście rozwija się nowe jakościowo uczucia narodowe na demokratycznej podstawie (należy tutaj przypomnieć, że w opinii teoretyków zachodniemieckich nacjonalizm niemiecki przed II wojną światową miał wyraźnie antydemokratyczny i konserwatywny charakter). Badacze zachodniemieccy starają się także wykazać, że w Republice Federalnej nastąpiła radykalna zmiana myślenia politycznego prowadząca do rewizji tradycyjnego nacjonalizmu niemieckiego. Badacze ci zdają się wszakże często nie dostrzegać faktu, że przyjęcie wzorów demokracji zachodnich było przede wszystkim w pierwszym okresie istnienia Republiki Federalnej jedynie powierzchowne. Stąd też trudno zgodzić się z argumentem, że pewien nawrót uczuć nacjonalistycznych wśród młodzieży nie wiąże się z powrotem do tradycyjnego nacjonalizmu niemieckiego. Co prawda, podkreśla się, że młodzież RFN jest ahistoryczna i nie interesuje się „wielkością” historyczną Niemiec, świadczy to jednak przede wszystkim o braku wiedzy historycznej, a nie o zmianie świadomości historycznej, jak to chcieliby widzieć teoretycy zachodniemieccy. Podkreślają oni, że obserwowany w RFN, zwłaszcza w latach siedemdziesiątych, wzrost nastawień o charakterze konserwatywnym i pogłębienie się tradycyjnych uczuć nacjonalistycznych nie może stanowić zagrożenia, bowiem chodzi tu przede wszystkim o nowe jakościowo uczucia narodowe ściśle łączące się z identyfikacją z ideałami demokracji²².

Część autorów zachodniemieckich słusznie jednak zauważa, że tendencyjnie antynacjonalistyczna postawa społeczeństwa zachodniemieckiego po II wojnie światowej była w znacznym stopniu tylko zewnętrzną powłoką demonstrowaną opinii międzynarodowej. Podobnie rzecz się miała z zastanawiająco „błyskawicznym” przejściem przez Niemców zachodnich ideałów demokratycznych. Toteż słusznie wskazuje H. Eichmann²³, że w latach sześćdziesiątych zaistniał konflikt między rzeczywistymi zwolennikami demokratyczno-burżuazyjnego parlamentaryzmu na wzór

²⁰ *Jahrbuch der öffentlichen Meinung...*, op. cit., s. 562.

²¹ K. Fackiner, *Nationalismus als pädagogisches Problem in Deutschland*. „Aus Politik und Zeitgeschichte”. Beilage zur Wochenzeitung „Das Parlament” 1967, Bd. 37.

²² *Ibidem*.

²³ H. Eichmann, *Junge Generation und nationales Erbe*. „Aus Politik und Zeitgeschichte”. Beilage zur Wochenzeitung „Das Parlament” 1967, Bd. 37, s. 9.

demokracji w krajach zachodnich (przede wszystkim pokolenia wychowane po II wojnie światowej) a jego pozornymi jedynie zwolennikami²⁴. Przy tym, rzecz jasna, przejęcie mniej lub bardziej powierzchowne demokracji burżuazyjno-parlamentarnego, wraz z demonstracyjnym odrzuceniem nacjonalizmu, dotyczyło przede wszystkim pokolenia wychowanego w III Rzeszy. Również dwie pierwsze generacje młodzieży w Republice Federalnej, a więc obecne pokolenia trzydziesto- i czterdziesto-latków, zdaniem badaczy zachodnioniemieckich, w stopniu niewystarczającym zaakceptowały ustrój społeczno-polityczny panujący w Republice Federalnej; uczyniły to o tyle, o ile odpowiadał on ich mentalności „sytego mieszczaucha”.

Taka sytuacja sprawiała, że — zdaniem teoretyków w RFN — zainteresowanie sprawami politycznymi czy zaangażowanie w życiu politycznym kraju w sensie nie konformistycznym, przejawiające się w aktywnym dążeniu do zmian czy ulepszenia istniejącego systemu, nieustannie malało. Aktywność młodzieży w kierunku zmiany czy modernizacji systemu była również niewielka. Jak już wspomniano, druga połowa lat sześćdziesiątych przyniosła chwilowo zmianę tego stanu. W latach siedemdziesiątych wszakże sytuacja ponownie „wróciła do normy”. Jednak w zmiennej sytuacji w świecie, wraz ze wzrostem międzynarodowego znaczenia Republiki Federalnej można zaobserwować pewne zmiany w nastawieniach społeczeństwa zachodnioniemieckiego odnośnie do polityki zagranicznej ich państwa. Zmiany te dotyczą głównie młodzieży, a najsilniej uwidaczniają się w zwiększonej identyfikacji z polityką zagraniczną, gospodarczą i społeczną Republiki Federalnej. Z punktu widzenia polityczno-ideologicznych interesów RFN jest to sytuacja korzystna, oznacza bowiem identyfikację z panującym tam systemem.

Wiąże się z tym pewne ożywienie uczuć nacjonalistycznych. Wzrost znaczenia politycznego Republiki Federalnej, względnie wysoki stopień identyfikacji obywateli z polityką wewnętrzną i zewnętrzną państwa, duma z osiągnięć gospodarczych, ogólnie korzystna sytuacja państwa zarówno pod względem społeczno-ekonomicznym, a także pozbycie się „stresów” historycznych poczęły wzbudzać przekonania, i to nie tylko wśród młodego pokolenia, że Niemcy mają również prawo do własnych uczuć nacjonalistycznych. Tym bardziej, że w odczuciu przeciętnego Niemca w RFN przeszłość została mniej lub bardziej ostatecznie „pogrzebana”. Można zatem zaobserwować wzrost uczuć nacjonalistycznych wśród młodzieży zachodnioniemieckiej, objawiający się m. in. w traktowaniu RFN, mimo oficjalnego uznania NRD, jako jedynego państwa predysponowanego do przeprowadzenia niemieckiego zjednoczenia narodowego. Młodzież zachodnioniemiecka bardziej niż ogół ludności identyfikuje się z realnie istniejącą Republiką Federalną, a mniej z abstrakcyjnymi Niemcami. Ideologowie zachodnioniemieccy uważają, że na dłuższą metę sytuacja taka jest niekorzystna. Ich zdaniem, społeczeństwo zachodnioniemieckie powinno w pełni identyfikować się zarówno z Republiką Federalną, jak i z ideałem ponownie zjednoczonego narodowego państwa niemieckiego. Świadomość państwowo-polityczna obywateli RFN, a zatem identyfikacja z państwem była w przeszłości stosunkowo niska. Do słabości tej identyfikacji przyczyniły się umacniane przez czynniki oficjalne, głównie w latach pięćdziesiątych, poglądy, że RFN jest tworem przejściowym, niejako tymczasową formą jednego narodowego państwa niemieckiego. Wychodząc z tych faktów można przyjąć, że obecne dążenia młodzieży zachodnioniemieckiej do pełniejszej identyfikacji z państwem jest niejako reakcją na niedostateczną bądź jedynie powierzchowną identyfikację z tym państwem społeczeństwa

²⁴ Na powierzchowne przyjmowanie idei demokratycznych w społeczeństwie zachodnioniemieckim w latach czterdziestych, pięćdziesiątych i częściowo sześćdziesiątych wskazuje np. W. Markiewicz, op. cit.

RFN w latach pięćdziesiątych lub sześćdziesiątych. Można zatem powiedzieć, że konformizm współczesnej młodzieży zachodnioniemieckiej, podobnie jak zjawisko akceptacji państwa, a także brak w skali masowej przejawów buntu młodzieży przeciwko panującemu stosunkom, czy szerzej mówiąc — brak dążenia do zmian posiada nieco inne źródła niż np. na początku lat pięćdziesiątych. Wynika bowiem, jak należy sądzić, w o wiele wyższym stopniu z poczucia pełnej identyfikacji z państwem i panującym w nim porządkiem społeczno-politycznym, a także co ma podstawowe znaczenie — z panującą w nim ideologią.

Co prawda, jak wykazują badania empiryczne, młodzież zachodnioniemiecka w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych interesowała się przede wszystkim „sferą prywatną”, a zainteresowania typu politycznego nie odgrywały większej roli²⁵. I tak np. priorytet celów prywatnych ukazują badania nad młodzieżą przeprowadzone przez *Konrad-Adenauer-Stiftung* w latach 1974/1975²⁶. Przy pomocy listy cech uzyskano następujące stopnie rang zainteresowania młodzieży:

1) ochrona środowiska, 2) stabilizacja cen, 3) zahamowanie bezrobocia, 4) polepszenie warunków kształcenia, 5) zwalczanie przestępczości, 6) rozszerzenie współdecydowania, 7) reforma § 218, 8) zwalczanie nadużywania środków leczniczych (narkotyków), 9) odprężenie w stosunkach z NRD.

Mimo stawiania na pierwszym miejscu tzw. celów prywatnych, badania zajmujące się specjalnie zainteresowaniami politycznymi młodzieży wykazują wyższy stopień zainteresowania polityką i wyższy stopień wiedzy niżby na to wskazywały przedstawione powyżej priorytety życzeń i zainteresowań²⁷. Stawianie zatem na pierwszym planie „priorytetów prywatnych” nie powinno wprowadzać w błąd, zwłaszcza że prawie wszystkie badania empiryczne wykazują wysoki stopień zadowolenia młodzieży z panującego systemu. I tak, badania przeprowadzone w 1967 r. wykazały, że 74% młodzieży w wieku 16 - 29 lat uważało, że demokracja w Republice Federalnej jest dla Niemców najlepszą formą rządów, a tylko 3% uważało, że inna forma byłaby lepsza (w grupie wieku 45 - 59 lat odpowiednie odsetki wynosiły: 73 i 7, a w grupie wieku powyżej 60 lat 71 i 7)²⁸. Zadowolenie z panującego systemu łączy się z zadowoleniem z wykształcenia i pracy oraz z wyrażaniem poparcia dla istniejącego systemu gospodarczego (70%), który wprawdzie należy ulepszać, ale nie zastępować innym²⁹.

Stopień akceptacji istniejących stosunków produkcji przez młodzież zachodnioniemiecką był wyższy niż w 1972 r., co potwierdzają dane zawarte w *Jahrbuch der öffentlichen Meinung* z 1972 r. Na pytanie: „Jak sądzi Pan(i), czy w przyszłości będzie lepiej ludziom w kapitalizmie, gdzie każdy przedsiębiorca określa asortyment produkcji, czy w socjalizmie, gdzie państwo centralnie decyduje, co będzie się wytwarzać?”, padły następujące odpowiedzi³⁰.

²⁵ Por. W. J a i d e, *Jugend und Politik heute*. „Aus Politik und Zeitgeschichte”. Beilage zur Wochenzeitung „Das Parlament” 1976; Bd. 39-40, wnioski swoje autor ten formuluje na podstawie wyników badań — *Infratest: Jugend und Politik*. München 1971; *EMNID: The International Youth Survey, 1973; EMNID: Jugend zwischen 13 und 24*. Bielefeld 1975.

²⁶ Sozialwissenschaftliches Forschungsinstitut der Konrad-Adenauer-Stiftung, *Die politischen Einstellungen Jugendlicher im Zeitvergleich. Ergebnisse der zweiten Wiederholungsbefragung im Frühjahr 1975*. Juni 1975.

²⁷ Por. B. H i l l e, *Interessen von Jugendlichen im interkulturellen Vergleich zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der DDR*. „Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie” nr 3/1975, ss. 568 - 591.

²⁸ *Jahrbuch der öffentlichen Meinung...*, op. cit., s. 223.

²⁹ *Die Einstellung der jungen Generation zum Unternehmer in seinem wirtschafts- und gesellschaftspolitischen Umfeld*. München 1974.

³⁰ *Jahrbuch der öffentlichen Meinung...*, op. cit. s. 363.

	Kapitalizm	Socjalizm	Brak oceny
	%	%	%
Ogólny wynik	40	27	33=100
Grupy wieku			
16 - 29	43	24	33=100
30 - 44	52	18	30=100
45 - 59	53	14	33=100
60 i więcej	48	15	37=100

Przytoczone dane potwierdzają, że młodzi obywatele Republiki Federalnej uważają burżuazyjno-demokratyczną formę kapitalizmu za swój system i podobnie jak pokolenia starsze identyfikują się z istniejącymi stosunkami gospodarczymi. Nieco wyższy radykalizm młodzieży (24%) nie jest zjawiskiem trwałym i maleje w miarę przechodzenia młodzieży do wyższych kategorii wiekowych.

Akceptacja panującego systemu ujawnia się również przy rozpatrywaniu stosunku młodego pokolenia do zagadnienia walki klasowej. Przypomnijmy, że w RFN rozwija się teorię demokratycznego społeczeństwa industrialnego, w którym walka klasowa jest przeżytkiem, bowiem wszelkie sprzeczności wewnątrz społeczeństwa mogą być rozwiązywane na drodze demokratycznych kompromisów. Należy przy omawianiu stosunku do problemu walki klasowej zaznaczyć, że jedynie 29% respondentów właściwie rozumiało termin „walka klasowa”³¹. Jako szkodliwą określili walkę klasową 24% młodzieży w wieku 16 - 29 lat, przy czym znaczny odsetek młodych ludzi w ogóle o takim zjawisku nie słyszał (14%)³². Wydaje się zatem, że większość zarówno całego społeczeństwa zachodniemieckiego, jak i młodzieży przyjęła zgłaszane przez historyków, socjologów i ideologów w RFN tezy o zmierzchu i anachronizmie walki klasowej w demokratycznym społeczeństwie industrialnym, z którym utożsamiane jest społeczeństwo Republiki Federalnej. Panujące zatem koncepcje historyczno-ideologiczne (stosunek do walki klasowej jest jednym z przykładów) zostały przyjęte i zinternalizowane przez młodzież.

Badania empiryczne wskazują również, że znaczna część młodzieży radykalniejsze reformy systemu społeczno-gospodarczego w Republice Federalnej w kierunku zbliżonym do socjalistycznego uznaje za szkodliwe. Ludzie młodzi wypowiadają się np. przeciw państwowemu kierowaniu inwestycjami (w grupie wieku 16 - 29 lat sprzeciw wobec państwowego kierowania inwestycjami zgłosiło 51% respondentów, 17% było niezdecydowanych, a 32% wyraziło gotowość akceptacji)³³. Stosunkowo wysoki odsetek odpowiedzi akceptujących państwowe kierowanie inwestycjami wynikał z sytuacji kryzysowej, w jakiej znajdowała się gospodarka zachodniemiecka w okresie, w którym przeprowadzano badania, oraz z faktu, że większość respondentów przez pojęcie „państwowe kierowanie inwestycjami” rozumiała jedynie pomoc finansową państwa dla poszczególnych inwestorów.

Podobnie jak panujący system gospodarczy, również istniejący w Republice Federalnej system kształcenia większość młodzieży uważa za dobry, bądź za bardzo dobry³⁴. Wydaje się to zaskakujące wobec faktu, że odnośnie do warunków i możliwości kształcenia w RFN zarówno naukowcy, pedagodzy, jak również działacze

³¹ *Ibidem*, s. 346.

³² *Ibidem*, s. 347.

³³ „Allensbacher Berichte” 1976, nr 18.

³⁴ Por. M. Kaase, *Bedingungen unkonventionellen politischen Verhältniss in der Bundesrepublik Deutschland*. Sonderheft der „Politischen Vierteljahresschrift” 1976, nr 7.

oświatowi i polityczni zgłaszają szereg zastrzeżeń. Ogólnie zatem można powiedzieć, że młodzież zachodnioniemiecka uważa demokrację panującą w RFN za najlepszą formę państwa (74%)⁸⁵, nie pragnie głębszych przeobrażeń społecznych, ani nie zgłasza w olbrzymiej swej większości postulatów zmian. Istnieje jednak grupa młodzieży o nastawieniach odmiennych.

Socjologowie zachodnioniemieccy wyróżniają dwie grupy niezadowolonej młodzieży. Jedną stanowią młodzi ludzie, którzy mają obiektywne powody do niezadowolenia z istniejących stosunków społecznych (chodzi przede wszystkim o młodzież z niższych warstw społecznych). Do drugiej grupy z kolei można zaliczyć młodych ludzi niezadowolonych z istniejących stosunków z przyczyn subiektywnych. Wśród tych grup młodzieży wyróżniają socjologowie zachodnioniemieccy dwa typy postaw:

1. Postawy, które można określić epitetem „zniechęcenie”; osoby prezentujące tego typu postawy pesymistycznie oceniają stosunki panujące w społeczeństwie i nie widzą możliwości ich zmiany — postawa ta zakłada pasywność (około 10% ogółu młodzieży). Młodzież o tego typu postawach nie identyfikuje się z państwem i panującym w nim systemem, ale jednocześnie nie dąży do jego zmiany⁸⁶.

2. Postawy, które wyrażają dążenie do innowacji — występują one głównie wśród młodzieży uczącej się i studentów⁸⁷. Młodzież przejawiająca takie postawy to zarówno młodzi ludzie dążący do radykalnej zmiany rzeczywistości społeczno-politycznej, jak i domagający się reform umiarkowanych, a zatem osoby odrzucające i akceptujące identyfikację z państwem i systemem w nim panującym.

Obie te grupy, zdaniem badaczy zachodnioniemieckich, obejmują od 10% do 30% młodzieży⁸⁸. Skądinąd wiadomo, że stopień niezadowolenia, a przede wszystkim dążenie do zmian maleje wraz ze wzrostem wieku. Wynika to z faktu, że radykalizm łączy się w znacznym stopniu z postawą młodzieńczą, a wraz z jej zanikiem maleje.

Badacze zachodnioniemieccy wskazują również, że obawy, iż niezadowolenie młodzieży mogłoby przybrać w skali masowej niekonwencjonalne formy, są w latach siedemdziesiątych nieuzasadnione. Ich zdaniem, w znacznym stopniu wynika to z identyfikacji młodzieży zachodnioniemieckiej z systemem demokracji burżuazyjno-parlamentarnej i jej wiary w skuteczność demokracji. W opinii badaczy zachodnioniemieckich świadczy o tym chociażby spadek ocen typu: „ci na gorze robią, co chcą” (według EMNID, w 1975 r. tylko 17%)⁸⁹.

Aktywną polityczną postawę młodzieży wobec systemu i państwa, a jednocześnie stopień akceptacji norm politycznych można mierzyć m. in. jej stanowiskiem odnośnie do konwencjonalnych, jak i niekonwencjonalnych form działania. Do konwencjonalnych przejawów aktywności socjologowie zachodnioniemieccy zaliczają stosunek do wyborów, członkostwo partii i innych organizacji o charakterze politycznym itp. Za niekonwencjonalne przejawy aktywności uznaje się np. tzw. inicjatywy obywatelskie, ruch w obronie środowiska naturalnego człowieka, a także przemoc na tle politycznym. Chodzi zatem o stosunek zarówno do działań uznawanych za legalne, jak i nielegalne.

Badania empiryczne⁸⁹ wykazują, że aż 49% młodzieży zachodnioniemieckiej deklaruowało swoją aktywność polityczną wyłącznie w formie uczestnictwa w wybo-

⁸⁵ Por. EMNID 1953 - 1963, Adenauer Stiftung 1974/1975.

⁸⁶ W. Jaide, *Systemverdrossenheit innerhalb der jungen Generation*. „Die Fachschulinformation” 1975, nr 5 (Hrsg. Bundesgrenzschutz GSK Nord Duderstadt); tenże, *Vergrossen und Zufriedene — Zielgruppen neuer Unterschichtungen*. W: EMNID, *Jugend zwischen 13 und 24. Vorstudien*. Bielefeld 1975.

⁸⁷ Por. K. Allerbeck, *Soziologie radikaler Studentebewegungen*. München 1974; M. Kaase, *op. cit.*

⁸⁸ Por. W. Jaide, *Jugend und Politik...*, *op. cit.*

⁸⁹ *Ibidem*, ss. 13 - 14.

rach, 33% opowiadało się za niekonwencjonalnymi, ale legalnymi działaniami. Zatem 82% młodzieży deklaruowało swoją polityczną aktywność w ramach przyjętych norm. Gotowość do stosowania przemocy i innych nielegalnych form działania zadeklarowało 6,5%, a więc około 300 tys. młodych Niemców w Republice Federalnej. Na tej m. in. podstawie badacze w RFN stwierdzają, że młodzież odrzuca przemoc i internacjonalizuje reguły demokratyczne panujące w Republice Federalnej. Przy tym, jak stwierdza W. Jaide, studenci dążą wyraźniej niż inne grupy młodzieży do zmiany istniejącego porządku. Na uwagę zasługuje również, niepokojący badaczy zachodnioniemieckich, fakt, że aż 7,8% młodzieży deklaruje totalne wyłączenie (*drop out*) ze społeczeństwa⁴⁰.

Istniejące różnice w poglądach na państwo i na stosunki w nim panujące między poszczególnymi generacjami RFN wydają się wskazywać na rosnącą identyfikację młodzieży zachodnioniemieckiej z jej państwem i stosunkami w nim panującymi. Badania przeprowadzone w poprzednich latach wykazywały znaczne rozbieżności między poglądami młodzieży a całego społeczeństwa, różnice stosunkowo łatwo uchwytne ilościowo. Tutaj przedstawione wybrane wyniki badań wprost przeciwnie — wskazują, że różnice między poglądami młodzieży na ważne zagadnienia społeczno-polityczne i poglądami starszych pokoleń są niewielkie. Świadczy to zapewne o konformizmie większości młodzieży zachodnioniemieckiej, ale także o braku jej aktywności politycznej. Wbrew bowiem utartym opiniom, badania empiryczne wykazują, że jedynie stosunkowo niewielka część młodzieży jest politycznie aktywna. Brak owej aktywności, u młodzieży — jak wiadomo — często łączącej się z radykalizmem, nie świadczy jednak bynajmniej o braku identyfikacji z istniejącym państwem i systemem społeczno-politycznym. Przeciwnie, badania socjologiczne dowodzą, że młodzi ludzie urodzeni i wychowani po II wojnie światowej identyfikują się z ustrojem burżuazyjno-demokratycznym i z państwem zachodnioniemieckim w stopniu wyższym niż pokolenia poprzednie. Dotyczy to zarówno stosunku młodzieży zachodnioniemieckiej do jej państwa — przeważająca większość młodzieży uważa, że RFN w żadnym wypadku nie jest państwem tymczasowym — jak i do koncepcji integracji europejskiej, czy niemieckiego zjednoczenia narodowego. Co prawda, zainteresowanie tymi ostatnimi problemami jest znaczne. Ustupują one jednak miejsca priorytetom związanym ze wzrostem znaczenia politycznego państwa zachodnioniemieckiego oraz priorytetom odnoszącym się do spraw wewnątrzpolitycznych w RFN. I tak np. w porównaniu stosunku do zagadnień wewnętrznych i stosunku do integracji europejskiej wśród postulatów zmian zgłaszanych przez młodzież na pierwszym miejscu stoją reformy socjalne (17%), reforma polityki oświatowej (12%), reforma polityki wschodniej (10%), zjednoczenie Europy (5%)⁴¹.

Ogólnie można powiedzieć, że poglądy współczesnej generacji młodzieży zachodnioniemieckiej nie różnią się w sposób istotny od poglądów większości społeczeństwa. Podobnie jak w całym społeczeństwie zachodnioniemieckim mamy do czynienia ze spadkiem dążeń czy postaw o charakterze radykalnym. Akceptacja i identyfikacja z Republiką Federalną łączy się z zadowoleniem z panujących w tym państwie stosunków społeczno-gospodarczych. Młodzież zachodnioniemiecka w większości jest bierna politycznie, często nie posiada własnego zdania, co uderza we wszystkie badania empiryczne.

Bernard Perlak

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ M. Koch, *op. cit.*, tabela 29.